

Bohoričeva slovnica z vidika sodobne slovenske skladnje

Andreja Žele

Univerza v Ljubljani, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana,
Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede,
Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, andreja.zele@ff.uni-lj.si, andrejaz@zrc-sazu.si

V svoji latinskokranjski slovnici je Adam Bohorič z bogastvom zgledov iz žive govorjene slovenščine na široko zaobjel skladenjsko problematiko v slovenščini. Čeprav obravnava slovenske besednozvezne skladnje in vezljivosti sloni na primerjavah z latinsko in nemško skladnjo, ga jedrne izlagolske tvorjenke v obravnavanih besednih zvezah potiskajo v hkratno pretvorbena obravnavo stavčne skladnje. Tako ga npr. tudi pri stavčni vezljivosti niso presegli vse do začetka 19. stoletja.

Umfassend und mit vielen Beispielen aus der gesprochenen slowenischen Sprache erfasste Adam Bohorič in seiner lateinisch-krainischen Grammatik die Problematik der slowenischen Syntax. Obgleich die Behandlung der slowenischen Wortgruppensyntax und -Valenz auf dem Vergleich mit der lateinischen und deutschen Syntax beruht, drängen ihn essenzielle deverbale Wortbildungskonstruktionen in den beobachteten Wortgruppen zur gleichzeitigen generativen Behandlung der Satzsyntax. So konnte er auch in der grammatischen Beschreibung der Satzvalenz bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts nicht übertroffen werden.

Ključne besede: Bohoričeva slovnica, slovenska skladnja, besednozvezna skladnja, kontrastivno-normativna primerjava, izrazna ravnina jezika

Schlüsselwörter: Grammatik von Adam Bohorič, slowenische Syntax, Wortgruppensyntax, kontrastiv-normativer Vergleich, sprachliche Ausdrucksebene

V svoji slovnici *Arcticae horulae fuccifivae de latinocarniolana literatura, ad latinæ linguæ analogiam* (*Zimske urice proste o latinsko-kranjski pisavi po latinskega jezika naliki priličeni* ali *Proste zimske urice o latinskokranjski slovnici 1584*) je Adam Bohorič s pomočjo latinsko-nemško-slovenske kontrastive predstavil zmožnosti takratne govorjene slovenščine. Protestantski pisci, izobraženi v latinski pismenosti, so se namreč naslanjali na jezikovni občutek govorjene besede in zato zagovarjali stališče, da se mora knjižni jezik še zlasti pri skladenjskih vprašanjih ravnati po ljudski govorici; z »zastopno« besedo se bo božja beseda najširše učlovečila in se najbolj približala ljudem (prim. Kerševan 2008/9: 23–34). Tako je A. Bohorič z jezikovnobuditeljskim zanosom nabral obširen nabor zgledov iz žive govorjene slovenščine. S tem pa je po zgledu

takratnih evropskih slovníc ljudskih jezikov dotedanji Trubarjev pragmatično sporazumevalni in Kreljev širši narodnopovezovalni (nadrarečni) vidik razširjenja takratne kranjščine oz. slovenščine s hkratnima ponatančenjem in poenotenjem uporabe črkopisa Bohorič dopolnil še s kodifikacijskim (normativnim) namenom: na latinski shemi, tj. z latinščino kot metajezikom,¹ dokazati, da je takratna slovenščina že sistemsko sposobna postati knjižni standard. Spoznanje o knjižnosti slovenščine pa je bistveno dvignilo jezikovno samozavest, ki se je z Dalmatinovim prevodom celotnega svetega pisma samo še potrdila in utrdila. Od tu naprej se je s poenoteno višjo oz. knjižno različico slovenščine lahko določil in identificiral praktično celoten slovenski jezikovni prostor.

Čeprav se torej vseskozi poudarja pomen naravnega ljudskega jezika oz. govornice in široko občestvo kot najširši naslovnik, je protestantska zapisana slovenščina že zaradi javne in hkrati zapisane oblike morala tako leksikalno kot zgradbeno krepko presegati dejansko govorico preprostih ljudi. K večji umetelnosti zapisanega so tudi slovenske protestantske pisce seveda prisilila zavezujoča retorična pravila, ki so se morala načrtno uresničevati še zlasti v zapisani slovenščini. In kljub tej retorični zavezi jezikovno lepšati in uglaševati misli so ostajali prepričani, da pridigajo in pišejo za vse, torej očitno dovolj preprosto za vse družbene sloje.

In čeprav je bil prvenstveni namen dokazati sistemsko sposobnost takratne slovenščine postati knjižni standard, je z nabranimi zgledi iz žive rabe na široko zaobjel tudi specifiko skladenjskih razmerij v slovenščini. Ciljni in zato bistveni segment sporočanjskih zmožnosti vsakega jezika je namreč ravno skladnja. Sam Bohorič zlasti pri skladnji priznava svojo vlogo tolmača, ki upošteva vse

¹ O tem Mečkovska (1984: 209–222). Na str. 221 na podlagi primerjanj prvih slovanskih slovníc predstavlja preglednico razlikovalnih lastnosti, »važnih za zgodovinsko-filološko in kulturološko tipologijo slovníc«: a) etničnost-neetničnost jezika objekta – Bohoričeva slovnica (+); b) etničnost/neetničnost metajezika slovnice – Bohoričeva slovnica (–); c) dolgotrajno filološko izročilo – Bohoričeva slovnica (–); č) vsebinska samozadostnost slovnice – Bohoričeva slovnica (–); d) razmerje slovníc do nadaljnjega slovničnega izročila naroda (+). Tudi za Bohoričevo slovnico velja pripomba na str. 215: »[...] Glavni vzrok, da so sprejemali latinščino za metajezik, pa je vendarle v izdelanosti latinskega slovničnega izrazja in širše – v izročilu rabe latinščine kot metajezika. V duhu protestantske ideologije bi bila sestava slovnice lastnega jezika v svojem jeziku, toda narediti ta korak je bilo težje kot prevesti sveto pismo v materinščino.« B. Pogorelec (1983) pravi, da je razlaga razvoja slovnične misli mogoča iz dveh zornih kotov, in sicer a) iz medsebojne primerjave slovníc in b) iz teoretičnih izhodišč, ki so vodila pri nastajanju slovenskih slovničnih besedil. Glede na to, je za slovenščino pomembno dejstvo, da »sta bila sprva obdelana predvsem črkopis in z njim v zvezi glasovna vrednost črk ter morfologija, veliko manj pa skladnja in besedotvorje« (91). V tem kontekstu Toporišč (1984b: 168) sicer znotraj obravnave tožilniške vezave načelno piše: »[...] Tu je Bohorič res bolj ali manj slepo sledil latinski slovnici, je pa v latinščini iste kategorije v veliki večini prevajal, kakor je zahtevala slovenska jezikovna struktura [...].«

medjezikovne razlike in jih pozitivno sprejema kot samosvoje osamosvojene jezikovne lastnosti s ciljem govoriti ter pisati čimbolj lepo čisto in pravilno kranjščino oz. slovenščino. Pri vsem tem pa je pomembno povzeti, kar je bilo že v dosedanjih razpravah (prim. Kolarič, Pogorelec, Toporišič, Ahačič)² bolj ali manj eksplicitno izraženo, da je tu vodilna Bohoričeva želja oz. namen dokazati, da lahko in tudi kako lahko v slovenščini izrazimo vse, kar je v latinščini.

Dosedanje natančnejše analize so samo še potrdile, da je za razliko od drugih poglavij v slovnici skladnja v celoti naslonjena na Melanchthona.³ Bohorič je prirejal Melanchthonovo skladnjo po postopkih: – z naslovom in oznako razdelka opiše vsebino posamezne obravnave, – navede Melanchthonov primer, – ga prevede v slovenščino, – komentira slovenski prevod in označi njegovo morebitno odstopanje od latinskega ali popolno ujemanje z njim. Seveda pa imajo vsi ti medjezikovni komentarji kot kontrastivni zametki obravnav navadno tudi večjo oz. širšo sporočanje vrednost; še večji dosežek in nadgradnja so izboljšani nedobesedni prevodi v slovenščino. Lahko celo trdimo, da so Bohoričevi kontrastivni komentarji zelo korektni v smislu, da upoštevajo vse možnosti prevajanja in celo neprevedljivost (Ahačič 2008: 12–13). Seveda pa v želji dokazovati, da je tudi slovenska človeška beseda enakovredna pri širjenju božje besede, nekje v ozadju lahko stalno na preizkušnji tudi takrat prevladujoča želja po odkrivanju oz. iskanju čim več možnih podobnosti oz. skladnosti slovenščine z latinščino.

Pogorelec (1983/84: 216) ugotavlja, da ob poudarjanju velike navezanosti na Melanchthonovo predlogo in tudi morebitnih vplivov tedanje nemške skladnje spregledujemo precejšnji del slovnične sheme oz. zgradbe slovenskega jezika, ki jo je zaznal in opisal Bohorič in se do danes ni bistveno spremenil; po njenem se zlasti ne bi smelo spregledati mesta, ki izkazujejo Bohoričovo jezikovno samostojnost in kritičnost. Slednje tudi sledi duhu humanistično-renesančnega časa, ki želi osveščati ljudi in kultivirati pisne jezike (Pogorelec 1983), zato je pomembna njena glavna namembnost: gre namreč za didaktično slovnico za praktično rabo z malo teorije, namenjeno predvsem govorcem slovenščine z dobrim poznavanjem osnov latinske slovnice in znanjem nemščine.

² Vsak od naštetih raziskovalcev, začenši z obsežno pregledno-problemsko študijo R. Kolariča (1971: 29–82), je izvirno in konkretno problemsko predstavil, na novo aktualizirano dopolnil ter s tem tudi ovrednotil Bohoričev slovnični delež, tako da zgolj povzemanje njihovih ugotovitev ne bi bilo smiselno. V tem prispevku se zato omejujemo le na nekaj skladenjskih pojavov, ki so bili že ustrezno zaznani v Bohoričevi slovnici in se v vsaj podobni podobi in vlogi potrjujejo tudi v današnji slovenski skladnji.

³ V večinskem stilu slovnice svojega časa si Bohorič jemlje za izhodišče latinska pravila, ki jih je v svoji skladnji podal Filip Melanchthon, in iščejo ustrezne primere v domačem jeziku.

Bohorič na izrazni ravni sicer ostaja v okvirih besednozvezne skladnje, pri tem pa, gledano s pretvorbenega vidika, mora upoštevati tudi posamezen pomen uporabljene besede in njeno vlogo pri skladanju besed.⁴ Izhodiščna kontrastivna obravnava na izrazni ravnini je torej že po vzročno-posledični naravi jezika in po naravni jezikoslovni logiki posegla tudi na pomensko in skladenjsko ravni. Besedne zveze so mu glede na latinsko predlogo bile mehanično in najlažje obvladljivo izhodišče za nadaljnje iskanje in upoštevanje predvsem razlik med slovenščino in latinščino; v primerih, ko se mu je to zdelo potrebno, jih je razlagal tudi z nemščino.

Bohoričeva obravnava predvsem t. i. glagolske skladnje dokazuje, da se je pri opisu jezika zavedal vodilne vloge skladnje v jezikovnem sistemu. Pri skladenjski analizi se mora že glede na obdobjiske značilnosti predvidevati precejšnji vpliv retorike – slovenska besedila protestantskih piscev so dobra potrditev, da so avtorji poznali retoriko tako v teoriji kot v praksi; raba retoričnih meril je namreč predstavljala temeljito merilo za presojanje jezikovne umetelnosti določenega besedila. Po teoriji klasične retorike gre za lepšanje in uglaševanje ubesedenih misli s pomočjo skladenjskih figur. Ubesejene misli se umetelno izrazijsko dodelujejo v obliki t. i. sopomenskih, protipomenskih, dopolnjevalnih in vzajemno neodvisnih dvojnih formul tipa *gouori inu prauī, huda inu dobra, dar inu muzh, misliti inu vprashati* ipd., naštevalnih trojnih formul in asindetičnih ali polisindetičnih kopičenj (gl. Ahačič 2008/9: 96–97). Vsekakor pa je zelo pomembno, da se z novimi raziskavami samo še potrjuje, da je bila takratna raba že slovenskega besednega reda, ki ni sledil latinski ali nemški predlogi, ampak predvsem slovenskim aktualnostnočlenitvenim zakonitostim, prej pravilo kot izjema.⁵ S tem se še dodatno potrjuje jasno zavedanje razlik med latinsko, nemško in slovensko stavno besed, ki pa so eksplicitno izražene tudi v Bohoričevih komentarjih slovenskih skladenjskih pojavov oz. zgledov. Navsezadnje pa je bila Bohoriču lahko dobra praktična opora in orientacija za domači/slovenski naravni

⁴ Gledano z današnjega védenja je skladnja besednih zvez le eno izmed možnih izhodišč strukturalne obravnave skladnje nasploh, in ne predstavlja nobenih omejitev pri opisu skladenjsko-pomenskih pojavov. To na svoj način dokazujeta vsaj na zunaj diametralni trditvi J. Toporišiča: v predgovoru k izdaji *Zimskih uric* (Toporišič 1987: 314) je zapisal: »Ta skladnja je besednozvezna, ne stavčnočlenska (taka je postala šele čez 230 let – pri Vodniku),« v kontekstu druge analize pa isti avtor (Toporišič: 1984b) ugotavlja, da je Bohoričeva skladnja v bistvu vezljivostna, in v nadaljevanju izdela vezljivostne tipe za prisojevalno razmerje in za desno neimenovalniško sklonsko vezljivost.

⁵ Pogorelec (1984: 223–224) piše o izjemnem ujemanju s sodobno skladnjo slovenskega jezika in o velikem posluhu protestantskih piscev za naravno slovensko dikiijo. Verjetno je to naravna posledica težnje posneti rabo najboljše takratne govorice. Zagovarjanje naravnega reda naj bi bilo tudi v skladu s humanistično-renesansno poetiko (prim. Pogorelec 1984: 229).

besedni red, ali vsaj za njegove zametke, že Dalmatinov prevod Biblije.⁶ Treba pa je upoštevati tudi vključevanje retorične stave oz. t.i. retorične (figuralne) dikcije. Pogost metodološki in praktični očitek, ki gre Bohoričevi obravnavi, je predvsem, da Bohorič za zglede navaja samo iztržke s premalo sobesedila, ki bi odkrilo vse uporabljene skladenjske pomene. Teoretična skladenjska pravila pa je Bohorič povzel in delno priredil po Melanchthonu.⁷ Z vidika teoretične obravnave seveda ni jasno izraženega poudarka na vprašanju stave besed oz. na skladenjskih vprašanjih, skratka primerjalno-prevodno opisovana slovenska skladnja pri Bohoriču se še ne utemeljuje jezikoslovno, saj jo lahko (vsaj) mestoma beremo kot komparativno latinsko-slovensko skladnjo (Toporišič 1984b: 159; Ahačič 2008/9).

Z vidika organiziranosti stavčne povedi in glagolske vezljivosti je še posebej pomenljivo, da v celotni Bohoričevi skladnji, ki ima devetinpetdeset strani, kar štiriinštirideset strani obsega poglavje o skladnji glagolov, devet strani o skladnji imen, na ostalih nekaj straneh pa je opisana skladnja ostalih besednih vrst (Ahačič 2008: 6–7).⁸ V nadaljevanju bo z vidika aktualnih morfološko-skladenjskih lastnosti in značilnosti slovenščine obravnavano samo poglavje o skladnji z naslovom *De syntaxi latinocarniolana* (Skladnja latinsko-kranjska), ki organsko združuje oblikoslovne in skladenjskopomenske lastnosti jezika.⁹

Izhajajoč iz izraza je Bohorič najprej opisal sklone, ki so skupni tako slovenščini kot latinščini, pri obravnavi predlogov pa je dodal še posebni obliki, ki ju skladenjsko zahtevajo predlogi – to sta mestnik in orodnik. Pri opisu se sklonom kar že posledično naravno dodaja tudi pomen, seveda pa brez teoretičnih opisov.¹⁰ Pri obravnavi sklonov namreč piše o t.i. skladnji sklonov.

⁶ Čeprav se pri Dalmatinu, kljub sledenju naravni dikciji, na ravni sobesedila odraža tudi določena togost v smislu neupoštevanja naravne členitve po aktualnosti (prim. Pogorelec 1984: 236–237).

⁷ Po Melanchthonu ima npr. skladnja nomenov štirinajst pravil, pri Bohoriču pa jih je dvanajst.

⁸ Potrjeno je, da je Bohoričev neposredni vir za poglavje o skladnji v drugi skupini izdaj Melanchthonove latinske skladnje, in sicer besedilo Vitusa Oerteliusa Winshemiusa iz leta 1538. Podrobneje o tem piše Ahačič (2006: 10–13; 2008: 6).

⁹ V nadaljevanju bo upoštevano straničenje, kot je v izvirniku in kot ga je potem ohranila tudi Toporišičeva prevedena in komentirana izdaja *Zimskih uric* (Toporišič 1987: 330). Komentiranim zgledom bo v okroglem oklepaju pripisana kratica BH in ustrezna stran v slovnici, v poglavju o skladnji.

¹⁰ S predstavljeno sklonsko rabo je povzeto bistveno skladenjsko spoznanje, da so skloni nosilci pomena. Teorija je torej vključena v pravilo rabe, in od tod tudi pomenljiva in precej radikalna pripomba Ahačiča (2007: 88), da v Bohoričevi slovnici ni skoraj nič teoretičnih opisov.

V prevladujoče razpravljanje o uporabi sklonov (teh ne ločuje prav dobro oz. jih meša) pa se vriva tudi vloga glagolskega pomena¹¹ in z njim seveda tudi pomenskoskladenjska glagolska vezljivost.¹² Tako v okviru leve vezljivosti za glagole tipa *obſtati*, *paſti* v *S'rezho red obſtoji tār pade ſavupajnje* (Bohorič 1584: 19; v nadaljevanju BH) pravi, da tvorijo stavek brez stranskih sklonov. Znotraj desne vezljivosti pa je nakazano, da je strukturnoskladenjska oz. sklonska hierarhija odvisna od glagolskega pomena, ki veže določene udeležence, ki se lahko izražajo samo z določenimi skloni oz. da »se pri vseh tvornih glagolih ne podrejajo brez reda vsi skloni [...]« (BH: 20), npr. *ſem ſhkodo ſturil*, *Maſo derſhati*, vendar *Govoriti*. Tu prek nujne tožilniške vezave hkrati opozori tudi na nepolnopomensko rabo glagolov *ſturiti* in *derſhati*, nasproti polnopomenskemu *govoriti*. Znotraj sklonske rabe pa uvaja tudi stavčno skladenjskopomensko hierarhijo: »Izmed dveh tožilnikov eden pomeni osebo, drugi stvar, kakor *Vuſhim tebe kunſhti* [...] (BH: 26). [...] Glagolom dodeljevanja se dodaja dvojni dajalnik, katerih eden izraža osebo, drugi vzrok, ker se stvar dodeljuje ali v korist ali v škodo [...]« (BH: 24), npr. *Gre oli pride meni h'dobizhku* s pretvorbo *Je muſ dobizhek* (BH: 26).

Za predložne sklone uporablja krovno oznako ločilnik, ki ima največkrat skladenjsko vlogo prislovnih določil (in poimenovanja kot ločilnik sredstva, ločilnik vzroka, ločilnik načina (BH: 27, 28) ipd. za zglede kot *S'pregledajnjem oli s'ſhonajnjem ſe pèrjатели obdàrshé, ſe pita ſkusi ſpanje* ali *s'ſpanjem*, *Vojſkovanje (oli kreg) je s'veliko hitroſtjo dopèrneſſenu* proti *Da bi teiſte rezhi pred mano naſkrival, ſèm ſinu navadèl* (BH: 26) nasproti pravi prislovni rabi v primeru *Bodi pèr redi* (BH: 54). Bohorič ločilnik označuje tudi kot tipični trpni sklon v primerih kot *Pèr vſeh ſtarih ſe tu rèſnizhnu vej* (BH: 50), in v tej zvezi nezavedno izpostavi pretvorbena razmerje med pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivostjo (primarna/sekundarna diateza). V tem kontekstu opozori na orodnik, ki je v trpniku lahko pretvorbena različica imenovalnika (pri *mez*h):

Trpnim sklonom se dodajajo drugi, ki jih tvorni glagoli dobivajo poleg pravega tvornega tožilnika, npr. *Bom z'mezhom vdarjen* *percutor gladio*: tu se tožilnik podreja glagolu s predlogom in zadene ob ločilniško zvezo (*Ablativi Conſtructiones*), kadar pomeni orodje. (BH: 30)

¹¹ To samo še potrjuje ugotovitev Mečkovske (1986: 263), da je bil glagol za takratne slovanske slovníčarje ena najtežjih besednih vrst, pri obravnavi katere so se še najbolj opirali na druge, že dodelane, jezikovne sisteme oz. na antične slovnce.

¹² Toporišič (1984b) ugotavlja, da je Bohoričeva skladnja v bistvu vezljivostna, saj na izrazni ravni predstavi vezljivostne tipe za prisojevalno razmerje in za desno neimenovalniško sklonsko vezljivost.

S skladenjskega vidika je pomenljiva sorazmerno obsežna obravnava glagolov z upoštevanjem časa, načina in naklona, z dodajanjem tvorbeno-pretvorbenega vidika pa tudi obravnava gerundija oz. glagolnika; nadgradnja glagolski skladnji je obravnava rabe predlogov oz. skladnja glagolov z odvisnimi skloni. To je še dodatni dokaz, da je sporočanje in posledično skladenjskopomensko težišče v slovanskih jezikih na glagolih.

Na še nedefinirano, vendar opisno že izraženo ločevanje strukturnoskladenjske vezljivosti od pomenskoskladenjske glagolske vezljivosti kažejo tudi ugotovitve: »Glagol *špomifli* se s tožilnikom veže s predlogom ali brez njega. Kajti govori se oboje: *špomifli na rezhi* ali *špomifli rezhi*« (BH: 22). Pri določenih glagolskih pomenih opozori tudi na rabo predložnih sklonov (npr. mestnika) v stavčnočlenski vlogi prislovnih določil:

[...] Glagoli skrbi in duševnega nemira dopuščajo tudi ločilnike, kakor *fēm v ferzi shaloften* upravlja **dajalnik s pridetim predlogom** v (poud. A. Ž., BH: 23).

Posebej opozarja tudi na vezavo glagolov tipa *tizhe, nadleshi, se hozhe/lufhta, fe špodobi* ipd. (BH: 48–52), kjer je posredno opozorjeno na t. i. smiselni osebek:

[...] oseba v dajalniku se dodaja naslednjim glagolom *Meni flifhi, doštoji oli fe špodobi nikar krivizo sturiti* [...] *Na letim meni veliku nadleshi, da te vidim*; in tukaj se imenovalnik zamejuje z dajalnikom zaradi predloga *na*. (BH: 48, 49)

Zaveda se različnih pomenskoskladenjskih vlog predlogov¹³ in jih komentira:

Slovani se zadovoljujejo z **enim predlogom**, naj je **dostavljen ali pristavljen**. (BH: 58)

Torej je kot predložni glagolski morfem z glagolom skladenjskopomensko tesneje povezan (tj. vezavnovezljiv) ali samo primaknjen (tj. vezavnodružljiv). Glagoli s predložnim glagolskim morfemom so upravičeno označeni kot »sestavljene glagoli s pridruženim predlogom«, npr. *Bo pitan (debel) oli se pita škusi špajnje ali s'španjem* (BH: 27, 28) v pomenih 'Spanje (ga) obnavlja/vzdržuje', ali pa zgledi *Te pèrpravim ob denarje* z razlago »glagol *pèrpravim* si določa tožilnik s predlogom *ob*« (BH: 28).

Ima tudi primere za obvezno prislovnodoločilno vezljivost, in tu pomenljivo navaja zgled z glagoli premikanja, npr. *Fronšpergar je vojško pejljal v'Italio* in v nadaljevanju komentira:

¹³ Toporišič (1984b) ugotavlja, da so predlogi oz. predložni glagolski morfemi prikazani po skloni vezavi na podlagi latinščine, in navaja primere kot *od Buga, pres njega, s'Bugom, škričfhi pred ozhetom* ipd.

Glagol *pejljal* ima za seboj tožilnik s **pridruženim predlogom** v'. Govorimo tako: 1. *Pridem v'mejftu* Venio in urbem: s tožilnikom. 2. *Vlezhem is mejfta* Proficiscor ex Urbe: z ločilnikom. 3. *Na plazu prebiva* Habitat in foro: z dajalnikom (BH: 41)

In še:

1. Imenom mest se večkrat dodajajo predlogi, kakor *Je prifhèl k'Meffani oli v'Meffano* Venit ad Meffanam, kar je izraženo z dajalnikom in s tožilnikom. 2. Po zvezah z mesti se ravna tudi naslednja občna imena: DOMUS: *fèm domá* fum domi; prislovno v pomenu na mesto: *Grem domov* ali *na dom* Eo domum (s tožilnikom) (BH: 43).

S prevodi je opozorjeno tako na brezosebno rabo glagolov kot na brezosebne glagole in s tem tudi na različne možne stopnje izražene vršilskosti v prisojevalnem razmerju – predstavljeni so primeri brezosebnih glagolov v brezoseb(kov)ni rabi ali v oseb(kov)ni rabi, npr. *Deshi* nasproti *Deshi mleku*, možna splošnovršilska raba v oseb(kov)ni rabi, npr. *Pravijo/Dejo/Govore (ludje)* (BH: 13); s stopnjo /ne/ujemalnosti pa opozori še na druge slovnične kategorije (osebo, spol, število), npr. *Le kaj on od straha, jeft pak od smeha doli nefim padèl*, *Luno tar svesde, katere fi ti fturil*, *Zhaft inu tvoje jime tar tvoja hvala vfelej oftanejo*, *Letukaj njegovu oroshje, letukaj fo njegova kula bila* ipd. (BH: 14) ipd.

Ravno z vidika skladnje ni naključje, da je Bohorič posebej zaradi rabe v povedju poudarjal deležnike (celo) kot posebno besedno vrsto. Pri deležnikih posebej pripominja, da »se ravna po skladu svojih glagolov« (BH: 52) in v zvezi s tem opozori na obvezno vezljivost v zgledih *Zhrepinja ohrani duh dolgu, s'katerim je enkrat poshmahana* z razlago: »*Poshmahana* namreč zahteva obliko *s'katerim* [...]« (BH: 2).

Ohranjanje glagolske vezljivosti ugotavlja tudi v primerih kot *dolshan/kriv tatvine* ali *kriv na tatvini* ipd. – »tu se rodilniki podajajo kakor rodilniki pri glagolih« (BH: 6).

Na že dovolj izostren jezikovni čut kaže tudi ločena obravnava naklonske rabe povedkovnika *potreba* v zvezah kot *le potreba kunfhti* (< *Opus eft arte*; BH: 8).

Znotraj povedka oz. le pri nekaterih pridevniških besedah v zloženem povedku, tj. v okviru t.i. povedkovodoločilne vezljivosti, npr. pri pomenu 'imeti bele zobe' ločuje med povedkovodoločilnim razmerjem *Mur je bél na sobeh* (tj. v *sobe*) in med pretvorbo v prislovnodoločilno razmerje, npr. *le trudèn od fkàrbil/pred fkàrbjolsa voljo fkàrbi* – te slednje zglede označuje kot »ločilniški sklad pri imenu« oz. kot »ločilnik vzroka« (BH: 6–7).

Tudi sicer se prek prevodov, in zlasti pri iskanju možnosti za pretolmačenje v slovenščino, potrjuje zelo živa uporaba pretvorbenih pravil.

Predstavljeno je pretvorbeno razmerje med glagoloma *biti* in *imeti* z možnima udeležensko neenakovrednima različicama prevajanja *Ohze je doma* – *Jimam ozheta doma* (BH: 26).

Zaznana je tudi kopulativna oz. vezna raba glagolov, npr. *Cato, je rajfshi hotel biti brumen kakor, le taku jimenovan* (BH: 32), *Ti hozhefh jimenovan biti vojfzhak* (BH: 32), *Kaj je sa zhloveka* (BH: 3); in še nepolnopomenska raba glagolov, npr. *Letu fe bujl (ali veliku vezh) jimenuje mordrija koker vojfkovanje* (BH: 12).

Vpliv pretvorb, npr. pri razmerju glagolnik vs. namenilnik vs. odvisnik, je izražen s primeri *left ga pofhlem k'gledanju grada*, navaja še možnosti *Pofhlem ogledati grad*, *Pofhlem, da gleda grad* (BH: 33).

Pri opisu rabe člena je bolj eksplicitno primerjalno obravnana tudi pomenska določnost, in to precej široko – od časovnosti, npr. *fdajci v Sdajci kakèr fem vidil, fem fdajci poginil* (BH: 56), do lastnosti, *spodoben gospuđu, doštojn/dober k'vuku* (BH: 6), *sedaj tretji svet fe shive, Hvali velike njive, majhino orji* (BH: 19) ipd.

Sicer pa se je pomenska določnost v pomenu 'vrstnosti' pravilno naravno, po jezikovnem čutu ustaljene rabe, uporabljala tudi pri rabi pridevnikov oz. pridevniških besed, med drugim se je razločevalno uporabljala tudi pri ločevanju proste stave besed od stalne stave, npr. *vsakdanii kruh* (BH: 171), *rihtni stol* (BH: 53), *porozhena shena* (BH: 58), *boshje bitje* (BH: 62).

Pomenska določnost se, seveda zgolj po zaporedju primerov, povezuje s pomensko determiniranostjo pri glagolih premikanja, kar je seveda vsaj pomenljivo, če že eksplicitno ni nikjer napisano oz. pokomentirano, npr. *Sem per redu k'nej prijhal, kateru je nar pervu* (BH: 2) ipd.

Ob pripombah, kot npr. »Rodilnik presežnika Kranjci izražajo s primerniku dodano členico *ner-* in povrh dodano besedo *mej*, ki pomeni inter. [...] *Plato, narvuzhenefshi mej Gèrkmi* [...]« (BH: 4), lahko govorimo tudi o začetkih vzpostavljanja razmerij med besedotvorjem in skladnjo.

Če povzamemo: Bohorič je z bogastvom zgledov iz žive govorne slovenščine skušal v največji in najboljši meri zadostiti tolmačenju latinskih primerov. S tem pa je hkrati na široko zaobjel tudi bistveno skladijsko problematiko v slovenščini. Ker je bil prvenstveni cilj zadostiti praktičnim potrebam sporočanja, je jezikoslovne komentarje omejil na slovensko-latinske normativne primerjave na izrazni ravni. Kot kaže širina zaobjetih skladijskih vprašanj, pa mu je sicer večkrat pripominjano dosledno sledenje Melanchthonovi skladiji kvečjemu pomagalo, da je na tak način lahko posredno in prevodno oz. tolmaško, s primerjalnimi medjezikovnimi opisi, tudi že nakazal značilnosti ustroja slovenske skladnje. Zlasti obravnave besednih zvez z jedrnimi izglagolskimi samostalniki njegove opise besednih zvez že potiskajo v hkratno pretvorbena obravnavo stavčne skladnje.

Pri tem je treba poudarjati, da vse njegove razpoložljive slovenske rešitve izhajajo iz možnih prevajalskih rešitev in iz stalnih iskanj, kako kaj čim bolj

jasno pretolmačiti; v takšnem kontekstu ne moremo (ali pa je težko) sklepati o namenskih jezikoslovnih komentarjih stavčnočlenske ali siceršnje besedilne skladnje. Vendar gledano z današnjega vidika, čeprav brez pravih jezikoslovnih komentarjev, je ponudil skladenjsko predstavitev, ki je niso presegli vse do začetka 19. stoletja.

Svojevrstna prepotrebna posebnost za takratni tip slovnice so tudi vključeni slovarčki živega besedja. Primerjalno glede na tisti čas velja poudariti, da govorimo o besedju iz neverskih besedil (slovnica, slovar) s področja vsakdanjega življenja.

Z vidika slovničnega izročila se Bohoričeva samosvojskost in osamosvojenost na neki način kaže tudi v tem, da medjezikovnih razlik med latinščino in slovenščino nikoli ni zavestno poudarjal ali celo izpostavljaj, in takšno taktno ravnanje za tisto obdobje in za takratno stanje slovenščine je imelo poseben pomen in namen.

Težko oz. sploh neupravičeno pa bi lahko govorili o morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice oz. skladnje na vse poznejše slovnice slovenščine. Kot je bilo že zgoraj omenjano, sta Bohoriča motivirali zlasti 1) latinska slovnična predloga in posledično 2) vloga tolmača, da se je bolj poglobljeno sistemsko ukvarjal tudi z istimi ali podobnimi jezikoslovnimi pojavi v slovenščini. In mogoče sta ravno zgornji motivacijski izhodišči razlog, da Bohoričeva slovnica ni vplivala na naslednje slovnice; vsaj tja do Kopitarja in Vodnika ni bilo možno zaznati primerjalnega, v slovničnem smislu, nadgrajevanja glede na Bohoričevo.¹⁴ Po drugi strani pa bi lahko ugotovitve, kot je Pohlinova, da so vsi stavki v svojem bistvu dvodelni, posledično lahko izhajale ravno iz Bohoričevih komentarjev prisojevalnih razmerij.

V nasprotju s Kopitarjevimi posameznimi oblikoslovno prikritimi skladenjskimi opombami je slovensko skladnjo z obširnejšo obravnavo vezljivosti kot temeljnega skladenjskega pojava in s slovenskim izrazom »vésanje« v slovnico vpeljal šele V. Vodnik.¹⁵ Naslednja slovenska skladnja je v slovnici F. Metelka, ki pa je imela že trdno znanstveno predlogo pri J. Dobrovskem. Lastno neodvisno skladenjskopomensko pot, ki je bila sicer idejno zelo blizu Bohoričevi, pa si je slovenščina začrtala šele z Levstikom. Podobno stališče, da se mora knjižni

¹⁴ Iz dosedanjih virov lahko povzamemo, da je bila Bohoričeva slovnica v dveh tiskanih predelavah v rabi do konca 18. stoletja, bohoričica pa z manjšimi modifikacijami do srede 19. stoletja (Ahačič 2008).

¹⁵ Primerjalno z drugimi slovnici in tudi sicer pomenljiva je opomba Ramovša (1971: 234), da je tudi Vodnikova slovnica bila predvsem učna knjiga ilirskih primarnih šol, ko se je učila francoščina kot deželni jezik.

jezik še zlasti pri skladenjskih vprašanjih ravnati po ljudski govorici, je Levstik zagovarjal in poudarjal v jeziko(slo)vno veliko bolj zmožnem in uresničljivem obdobju.

Nečemu pa lahko zagotovo pritrdimo: »Ko bi bil vsak naslednji slovničar toliko storil, kar je Bohorič že ob prvem koraku slovenskega slovničarstva, bi bil naš knjižni jezik že zdavnaj bolje raziskan, kot je stoletja bil.« (Toporišič 1984a: 214) Velja pa tudi to, da se zelo uspešen začetek lahko zazna in potrdi šele z ne tako uspešnim in z navadno povprečno učinkovitim nadaljevanjem. Vsekakor smo Slovenci z Bohoričevo slovnico med drugim pridobili tudi tisto dragoceno časovno prednost v razvoju jezika, ki nas je primerjalno zgodaj uvrstila med narode s kodificiranim jezikom.

Literatura

Kozma AHAIČIČ, 2006: Izročilo latinskega slovničarstva pred prvo slovensko slovnico Adama Bohoriča kot (ne)posredni vir zanjo, *Keria* VIII/1, 7–28.

– –, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. (Linguistica et philologica 18). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

– –, 2008: Bohoričev postopek prirejanja Melanchthonove skladnje, *Jezik in slovstvo* 53/1, 5–14.

– –, 2008/9: Skladnja in retorični modeli v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Slavistična revija* 56/4, 57/1, 93–104.

Adam BOHORIČ, 1584: *Arcticae horulae fuccifivae*. Wittenberg.

– –, 1584, prev. izd. 1987: *Arcticae horulae fuccifivae (Zimske urice proste)*. Wittenberg. Prevedel in spremno študijo napisal J. Toporišič. Maribor: Obzorja.

Marko KERŠEVAN, 2008/9: Božja beseda in/kot ljudski jezik pri slovenskih protestantih 16. stoletja, *Slavistična revija* 56/4, 57/1, 23–34.

Rudolf KOLARIČ, 1971: Die Sprache in Adam Bohoričs *Arcticae horulae*. *Adam Bohorič, Arcticae horulae, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. Wittenberg 1584. 4 Band. II. Teil: Untersuchungen. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik. 29–82.

Nina MEČKOVSKA, 1984: Prve slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti, *Slavistična revija* 32/3, 209–222.

– –, 1986: Grammatika kak fenomen kul'tury (Adam Bohorič i Meletij Smotrickij). (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska Fakulteta. 255–267.

Breda POGORELEC, 1983: Razvoj slovenske slovnične zavesti. (Od 16. do 19. stoletja – Teze). *19. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 89–94.

– –, 1983/84: Štiristo let Bohoričeve slovnice, *Jezik in slovstvo* 29/6, 210–216.

– –, 1984: Skladnja pri Dalmatinu in Bohoriču. 20. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 223–248.

Fran RAMOVŠ, 1971: Zgodovina slovenske slovnice. Zbrano delo 1. Ljubljana: SAZU. 213–250.

Jože TOPORIŠIČ, 1984a: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. 20. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 189–222.

– –, 1984b: Prva slovenska skladnja, *Slavistična revija* 32/3, 159–181.

Povzetek

BOHORIČEVA SLOVNICA Z VIDIKA SODOBNE SLOVENSKE SKLADNJE

Bohoričevo pionirsko jezikoslovno delo za Slovence predstavlja uspešen poskus normativnega uzakonjanja slovenščine, ki dopolnjuje Trubarjevo bolj pragmatično in Kreljevo tudi etnično vzpostavljanje in širjenje slovenskega jezika. Slovnica Adama Bohoriča *Arcticae horulae fuccifivae* (*Zimske urice proste*, 1584) je v bistvu kontrastivno-normativni opis, ki temelji na slovničnih oz. skladenjskih razmerjih. Zlasti z jezikovnobuditeljskim namenom kontrastivno predstaviti rabo takratne slovenščine in jo z vidika kultiviranja hkrati tudi normativno usmeriti, je Bohorič nabral obširen nabor zgledov iz žive govorjene slovenščine; protestantski pisci, izobraženi v latinski pismenosti, so se namreč naslanjali na jezikovni občutek govorjene besede. Zagovarjali so stališče, da se mora knjižni jezik še zlasti pri skladenjskih vprašanjih ravnati po ljudski govorici.

Z nabranimi zgledi je na široko zaobjel tudi specifiko skladenjskih razmerij v slovenščini, čeprav je bil prvenstveni namen na latinski shemi dokazati sistemsko sposobnost takratne slovenščine postati knjižni standard. Namen tega prispevka pa je ovrednotenje Bohoričeve slovnice z vidika slovenske skladnje, saj je ravno skladnja ciljni in zato bistveni segment sporočanjskih zmožnosti slovenščine.

In čeprav se kontrastivno-normativna obravnava omejuje na besednozvezno skladnjo in vezljivost, ga jedrne izglagolske tvorjenke v obravnavanih besednih zvezah potiskajo v hkratno pretvorbeno obravnavo stavčne skladnje. Tako se je v analizah izkazalo, da bi bil sicer večkrat kritizirani skladenjski del slovnice lahko dobra problemska zasnova za nadaljnja slovnična dela, kar se žal ni uresničilo.

Bohoričeva slovnica združuje prevzeto normo, domači jezikovni čut in sporočanjско pragmatičnost, in še z današnjega vidika potrjuje spoznanje, da je pogosto dober začetek uspešnejši in zlasti učinkovitejši kot nadaljevanje, ki mu navadno sledi.

Zusammenfassung

DIE GRAMMATIK VON ADAM BOHORIČ AUS DER SICHT DER ZEITGENÖSSISCHEN SLOWENISCHEN SYNTAX

Die sprachwissenschaftliche Pionierarbeit Adam Bohoričs stellt für die Slowenen einen erfolgreichen Versuch der Normierung des Slowenischen dar. Sie gilt als Fortführung pragmatischer Bemühungen Trubars sowie ethnischer Bestrebungen Kreljs für die Etablierung und Verbreitung der slowenischen Sprache. Die Grammatik *Arcticae horulae fuccifivae* (*Zimske urice proste*, 1584) ist im Grunde genommen eine kontrastiv-normative und auf grammatischen bzw. syntaktischen Relationen basierende Sprachbeschreibung. Vor allem mit der spracherweckenden Absicht, den Gebrauch der damaligen slowenischen Sprache kontrastiv

darzulegen und ihn vom Gesichtspunkt der Kultivierung zugleich normativ zu lenken, sammelte Bohorič eine umfangreiche Anzahl von Beispielen aus der damaligen gesprochenen slowenischen Sprache; protestantische Autoren, die des Lateinischen kundig waren, stützten sich nämlich auf das Sprachgefühl der gesprochenen Sprache. Sie vertraten den Standpunkt, dass sich die Schriftsprache besonders in Fragen der Syntax an der gesprochenen Sprache zu orientieren habe.

Anhand der gesammelten Beispiele erfasste Bohorič auch die Spezifik der syntaktischen Relationen im Slowenischen, und dies trotz seiner ursprünglichen Absicht, die systemhafte Fähigkeit der damaligen slowenischen Sprache zur Standardsprache zu werden am lateinischen Schema nachzuweisen. Der vorliegende Beitrag verfolgt das Ziel, die Grammatik Bohoričs aus der Perspektive der slowenischen Syntax auszuwerten, denn die Kommunikationskraft des Slowenischen beruht gerade auf der Syntax.

Obgleich sich die kontrastiv-normative Erörterung auf die Wortgruppensyntax und -Valenz beschränkt, drängten essenzielle deverbale Wortbildungsprodukte Bohorič zu einer gleichzeitigen generativen Herangehensweise an die Satzsyntax. So hat sich in den Analysen gezeigt, dass der zwar mehrmals kritisierte syntaktische Teil der Grammatik von Bohorič ein guter Problemwurf für weitere Erforschung der slowenischen Grammatik hätte sein können, was jedoch leider nicht realisiert wurde.

Die Grammatik von Adam Bohorič vereint in sich die übernommene Norm, das damalige slowenische Sprachgefühl sowie die Kommunikationspragmatik und bestätigt die Erkenntnis, dass ein guter Anfang oftmals erfolgreicher und vor allem effektiver ist als seine Fortführung, die üblicherweise auf ihn folgt.